

De rol van het gevoel/emoties in de oordeelsvorming over ethische kwesties

Verslag van de inleiding van Lex Bos op de vergadering van de werkgroep "Genenmanipulatie en oordeelsvorming" op 28 februari 2000.

Mensen die worden uitgenodigd voor een training in Dynamische Oordeelsvorming reageren vaak verbaasd: "oordeelsvorming hoef je toch niet te leren, dat is dagelijks brood". En dat klopt. Communicatie tussen mensen speelt zich grotendeels af in het uitwisselen van oordelen. Deze zijn van tweeërlei aard. De ene soort is meer descriptief. De dingen worden benoemd, vaak generaliserend: Marokkaanse jongeren zijn..., partij politiek is..., Pinochet is... De andere soort is meer normatief. Mensen vertellen wat ze van iets vinden: dat was een prima besluitvormingsproces, het was een waardeloze bijeenkomst, wat daar gebeurde lusten de honden geen brood van. Beide soorten oordelen zijn gevoelsmatig gekleurd en ondersteunen elkaar.

Van echte bewuste actieve oordeelsvorming is hier geen sprake. Zulke oordelen borrelen spontaan op uit een onbewuste of halfbewuste laag van het zieleven. Bewuste oordeelsvorming¹ begint altijd met een vraag, een open vraag, waarop we het antwoord willen vinden door- actieve, authentieke oordeelsvorming. Zulke vragen kunnen twee totaal verschillende oriëntaties hebben. De ene soort verwijst naar het verleden. Het zijn kenvragen. Ze ontstaan uit de behoefte de wereld te begrijpen. Ze horen bij onderzoekers. De andere soort verwijst naar de toekomst. Het zijn keuzevragen. Ze ontstaan uit de behoefte de wereld te veranderen. Ze horen bij ondernemers. De twee vragen zijn de beginpunten van twee wegen: een kenweg die eindigt in een (descriptief) kenoordeel en een keuzeweg die eindigt in een (normatief) keuzeordeel. Die beide wegen worden altijd "in

wisselzang" bewandeld. Ook een ondernemer moet zich van tijd tot tijd als onderzoeker op de kenweg begeven om de beelden te corrigeren die hij heeft van de werkelijkheid waarin hij handelt. Ook een onderzoeker moet zich van tijd tot tijd als ondernemer op de keuzeweg begeven om de onderzoeksdoelen die hij zich gesteld heeft en de onderzoeksmethode die hij gekozen heeft kritisch te evalueren.

Oordeelsvorming is in feite een dialogisch, iteratief, ritmisch proces tussen ken- en keuzeweg, het is een bruggenbouwer tussen verleden en toekomst, tussen inzicht en actie. Ethische vragen nemen in deze beschouwingwijze geen aparte plaats in. Ze horen weliswaar op de keuzeweg thuis maar zijn altijd verbonden met de inzichtelijke vragen van de onderzoeker. En zo ook omgekeerd. Elk onderzoek op de kenweg heeft directe ethische implicaties op de keuzeweg. Wanneer we het proces van oordeelsvorming op de kenweg nader bezien ontdekken we daar hetzelfde dialogische principe dat we eerder tegen kwamen. Op de kenweg speelt het zich af tussen waarnemen en denken, tussen feiten, gegevens, ervaringen verzamelen en hierop theorieën, hypotheses, concepten loslaten: elk nieuw feit nodigt uit tot een herziening van de theorie en elke nieuwe hypothese moet aan de zintuiglijke werkelijkheid worden geverifieerd. Zo gaat de dialoog voort tot de kenvraag, die aanleiding gaf tot dit "gesprek" bevredigend beantwoord is.

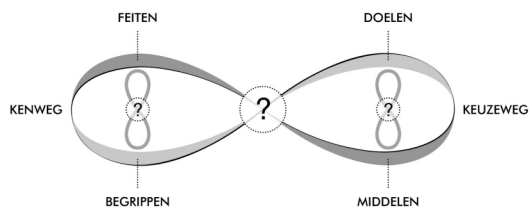
Op de keuzeweg vindt het gesprek plaats tussen doelen en middelen. Wie een keuzevraag heeft omdat hij een praktisch probleem wil oplossen moet zich afvragen wat hij bereiken wil (opties, intenties, streefrichting) en hoe hij die bereiken wil (wegen, middelen, procedures). In het gesprek tussen doelen

---

¹ Eigenlijk moeten we spreken van oordeelsomvorming, want we beginnen nooit bij nul. Alle velden zijn al, hoe dan ook, bezet. We vinden van alles wat.

en middelen vindt de keuzevraag zijn antwoord, wordt het keuzeeoordeel gevormd.

Samenvattend²: oordeelsvorming gaat uit van een vraag (die altijd een eigenaar moet hebben!) en voltrekt zich in een dialogisch, sociaal-ecologisch proces waarbij de vier "velden" van feiten, begrippen, doelen en middelen in vrije vorm bewerkt worden. De lemniscaat geeft de aard van dit proces het beste weer:

De vraag die zich nu aandient is de plaats van het voelen in deze beschouwing. Het lijkt of oordeelsvorming alleen te maken heeft met denken (kenweg) en willen (keuzeweg). Waar blijft het gevoel? We kwamen het gevoel reeds tegen in de beide "voorportalen" van de bewuste, actieve oordeelsvorming: de sterk gevoelsgeladen verbale en normatieve oordelen. In zulke oordelen leven onze sympathie en antipathie en die zeggen meestal meer over de persoon dan over het fenomeen.

In een eerder stadium van de mensheidsontwikkeling heeft Lucifer het astraallichaam gecorrumpeerd. Daardoor hebben onze voorstellingen, onze gevoelens en onze strevingen een sterk egocentrisch karakter. Dit gegeven leidt tot een merkwaardige paradox. Naar zijn aard is het oordelen zeer verwant met het voelen. In het oordeel spreken we ons uit over de verhouding van het een tot het ander, concreet: hoe inzichten

² Wie Rudolf Steiners "De filosofie van de vrijheid" leest zal het hier ontwikkelde "model" direct herkennen. Het boek bestaat uit 2 X 7 hoofdstukken. Het eerste deel gaat over de wetenschap van de vrijheid (de kenweg), Het tweede deel over de werkelijkheid van de vrijheid (over de ethiek van het handelen, de keuzeweg). Het eerste deel rust op twee zuilen: waarnemen en denken. Het tweede deel rust eveneens op twee zuilen: motief en drijfveer. De motieven zijn de innerlijke morele impulsen, de drijfveren zijn de krachten die ons in constitutie, temperament en karakter ter beschikking staan als middelen om onze doelen te bereiken. Wie de inleiding tot het boek leest, zal ontdekken dat ook het thema van de dubbele vraagstelling daarin aan de orde komt. De titel van het boek kan het vermoeden bevestigen dat het vermogen tot autonome oordeelsvorming alles met vrijheid heeft te maken.

(kenweg) zich verhouden tot intenties (keuzeweg), hoe waarnemingen zich verhouden tot begrippen, doelen tot middelen. Maar dat doet het voelen in eerste instantie ook. Als me iets (niet) bevalt, als ik zeg wat ik van iets vind, spreek ik me uit over mijn verhouding tot het betreffende. En nu komt de paradox: omdat het oordelen zo verwant is met het voelen moeten we zeer voorzichtig zijn met het soort gevoelens die we toelaten in het proces van oordeelsvorming. Naast de eerder genoemde sterk door persoonlijke sym- en antipathie gekleurde gevoelens zijn er ook meer objectieve gevoelens. Op drie plekken in het proces van oordeelsvorming komen we die tegen. Aan het begin, tijdens het proces en aan het eind. Aan het begin komen we ze tegen als gevoelens van verbazing en beklemming die aanleiding geven tot echte ken- resp. keuzevragen. Tijdens het proces meldt het gevoel zich m.b.t. de kwaliteit van het proces. Blijft het in een van de velden steken, gaat het hectisch door alle velden heen of komen de velden met elkaar in gesprek. Het gevoel (de ademhaling!) spreekt zich erover uit. Aan het eind van het proces wordt een ken- resp. keuzeeoordeel uitgesproken. De vraag of de beschikbare informatie bevredigend geïnterpreteerd is of de gestelde doelen bevredigend geoperationaliseerd zin, of de acties bevredigend passen in de situatie, daarover kan maar één "rechter" zich uitspreken en dat is het gevoel. Driemaal werd het woord bevredigend gebruikt. Die vrede kan alleen gevoeld worden.

In het voorgaande is sprake van twee gevoelskwaliteiten, waarvan de ene door zijn sterk subjectieve karakter het oordeelsproces vertroebelt, terwijl de andere de mogelijkheid heeft uit te groeien tot een zintuig t.b.v. een veel objectievere oordeelsvorming. Een geesteswetenschappelijk-menskundige beschouwing kan dit gezichtspunt aanzienlijk verdiepen. Rudolf Steiner beschrijft de evolutie in grote periodes waarbij geestelijke wezens hun substantie offeren en daarmee de grondslag leggen voor een wezensdeel van de mens. Het offer van de Thronen (geesten van de wil) legt de grondslag voor ons fysieke lichaam waardoor wij kunnen willen. Het offer van de Kyriotetes (geesten van de wijsheid) legt de grondslag voor ons etherlichaam waardoor wij kunnen voelen. Het offer van de Dynamis (geesten van de beweging) legt de grondslag voor ons astraallichaam waardoor wij kunnen denken. Houden we vast dat de etherwereld met alom aanwezige wijsheid doordrongen is en, in de mens samen getrokken tot een geïndividualiseerd etherlichaam, de grondslag voor de voelende ziel geeft!

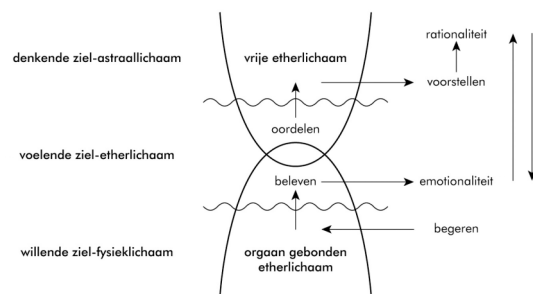
Wanneer kort voor de geboorte het zich incarnerende menswezen uit de wijde etherwereld een individueel etherlichaam formeert, worden deze levenskrachten gedurende de eerste 6 of 7 jaar volledig in dienst gesteld van de opbouw van de organen en het interne functioneren daarvan. Het etherlichaam is dan orgaan-gebonden. In de wereld van stromende levenskrachten leven sterke begeertekrachten. Wanneer die a.h.w. doorslaan naar het "aangrenzende" zielegebied worden ze daar, al naar gelang van het ontwikkelingsstadium van dit gebied, beleefd als lust-onlust, als sympathieantipathie, als liefde-haat. Rond het 6e/7e jaar zijn de interne organen zo ver doorgevormd dat een deel van het etherlichaam vrijkomt voor andere opgaven. De tandenwisseling is het signaal voor deze nieuwe fase. Het orgaan-gebonden deel is nog nodig voor groei, "onderhoudswerk" en renovatie. Het zijn deze orgaan-gebonden levenskrachten die gedurende het verdere leven van beneden af het zielegebied zullen blijven binnendringen. Ze hebben het karakter van emoties en hoewel ze door hun subjectiviteit hun lichaamsgebondenheid verraden, moeten we toch niet vergeten dat ze stammen uit een wereld van alles doordringende wijsheid.

Het vrijkomende etherlichaam manifesteert zich in de ziel als fantasiekracht en met name als het vermogen tot oordeelsvorming. In de binnenwereld van het kind van 7 tot 14 jaar ontstaat het vermogen om oer-delen (Ur-teile) op elkaar te betrekken: de roos is rood, de schurk is slecht, de straf is onrechtvaardig. Zoals de levensprocessen in de ziel als beleven (emotie) eindigen, zo vinden oordelen in de ziel hun oorsprong en hebben een natuurlijke neiging zich in het gebied van de denkende geest als voorstelling voort- en vast te zetten (de rode roos, de slechte schurk). Het intellect maakt zich van de oordelen meester en trekt ze in het gebied van de rationaliteit.

We spreken vaak met een zeker vanzelfsprekendheid over de zielekwaliteiten van denken, voelen en willen. Rudolf Steiner zegt dat we eigenlijk beter zouden moeten spreken over voorstellen, oordelen/beleven en begeren. Van denken zouden we pas moeten spreken als deze zielekracht zich tot een imaginatief kenvermogen heeft ontwikkeld dat in staat is de beeldkwaliteit van de fenomenen denkend te schouwen. Van voelen zouden we pas moeten spreken als deze zielekracht zich tot een inspiratief kenvermogen heeft ontwikkeld dat instaat is het wijsheidsnetwerk dat tussen de fenomenen geweven is als harmonie en disharmonie te horen. Van willen zouden we pas

moeten spreken als deze zielekracht zich tot een intuïtief kenorgaan heeft ontwikkeld dat in staat is tot identificatie met het wezenlijke.

Dit opstel gaat over het voelen als toekomstig inspiratief kenorgaan: een muzikaal kenorgaan dat luistert naar wat fenomenen elkaar te zeggen hebben, dat een oor heeft voor de wijsheidspartituur die het schepperorkest speelt. Van een dergelijk voelen is nog nauwelijks sprake. Het voelen manifesteert zich nu nog in de ziel in de dubbelheid van beleven en oordelen, waarbij het beleven nog sterk de littekens draagt van zijn egogerichte orgaan-gebondenheid, terwijl het oordelen steeds meer wordt weggezogen in een koude onpersoonlijke rationaliteit.

Hier wordt de achtergrond duidelijk van de onvruchtbare polarisering tussen de biotechnologen en de milieu-activisten. De eerste groep verwijt de laatste dat hun bezwaren tegen technische ingrepen in de erfelijkheid en de leefomstandigheden van organismen niet van inhoudelijke aard zijn, ze berusten alleen op emotionaliteit en daar hebben de technocraten geen boodschap aan. De tweede groep verwijt de eerste dat het natuurbeeld van waaruit ze werken geen belevingswaarden kent, ééndimensionaal is met zijn rationaliteit.

De vraag die hier levensgroot naar voren treedt is niet alleen van sociale en politieke aard (hoe kunnen twee elkaar bestrijdende groepen met elkaar in gesprek komen), maar ook van fundamenteel kennis-theoretische aard. In de zogenaamde emotionaliteit schuilt de wijsheid van het orgaan-gebonden etherlichaam. Deze blijft verscholen zolang de drager van die emotionaliteit zich op de voorgrond blijft plaatsen. Hij zou zijn eigen emoties moeten lezen als signalen, als "markers of values". Misschien zouden de koude rationalisten - althans hun grondhouding - hem wat kunnen helpen in deze richting

In de zogenaamde rationaliteit schuilt de wijsheid van het vrije etherlichaam. Deze blijft steriel zolang de drager van deze rationaliteit zich zelf als

---

onderzoekend subject buiten haakjes blijft plaatsen. Hij zou zijn eigen rationele gedachten constructies moeten kunnen relateren aan reële ervaringen. Misschien zouden de warme emotionalisten - althans hun grondhouding - hem wat kunnen helpen in deze richting. Wanneer de twee eenzijdigheden op deze wijze elkaar zouden kunnen bevrijden, zou dat een wezenlijke stap zijn in de richting van echte oordeelsvorming. Een stroom van etherwijsheid zou vrijkomen wanneer het voelen (beleven en oordelen) op deze wijze tot kenorgaan wordt ontwikkeld.

Op de vraag hoe we een methodische weg kunnen gaan opdat de zogenaamde emotionelen en de zogenaamde rationelen met elkaar in gesprek kunnen komen, dan is, in alle bescheidenheid, mijn antwoord: oefenen met Dynamische Oordeelsvorming! Formeer gespreksgroepen, laat mensen op zoek gaan naar hun echte, eigen vragen, zet iemand met zo'n vraag in het midden en laat de anderen hem vanuit de vier velden helpen zijn antwoord te vinden. Het is mijn ervaring dat langs deze weg emoties geobjectiveerd en abstracte gedachten met reële belevissen verbonden worden.

Lex Bos
Zeist, 28 februari 2000

©Stichting DIALOGO®
versie 2